

using the results of this sphere. Socially responsible behaviour must demonstrate, sharing authority and resource base, all sides that are interested in a particular educational project.

***Keywords:** higher education, university, university function, social responsibility, education market.*

УДК 316.354:351/354 :373

В. В. Горбов

ОСВІТНІЙ АУДИТ ЯК ДІЄВА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті акцентується необхідність розвитку дієвих механізмів соціального контролю над якістю вищої освіти в Україні. Розглядається місце й роль освітнього аудиту в концепції соціального контролю, на основі чого виділяються його сутнісні характеристики. Визначається роль освітнього аудиту в структурі управління ВНЗ і забезпечення якості освітніх послуг. Пропонується використання освітнього аудиту як превентивного механізму із запобігання страйкових і силових сценаріїв у вирішенні проблем вищої школи.

***Ключові слова:** соціальний контроль, освітній аудит, діагностика, управління, якість освіти.*

Постановка проблеми. Комплексні дослідження системи й механізмів соціального контролю в управлінні, шляхів і методів його вдосконалення постають одним з найбільш актуальних завдань соціологічної науки. У сучасних кризових та трансформаційних умовах ефективного управління такими складними соціальними організаціями, як система вищої освіти взагалі та ВНЗ зокрема, майже неможливе без дієвого соціального контролю. Складність та динамічність соціального простору ВНЗ обумовлюють необхідність пошуку шляхів та механізмів, здатних забезпечувати ефективність як у цілому системи організаційного управління, так і соціального контролю.

Теоретико-методичні пошуки вдосконалення механізмів соціального контролю актуалізуються та підштовхуються кардинальними змінами й трансформаціями в українському суспільстві. Дуже непростий та трагічний період 2013-2015 рр. продемонстрував відсутність в українській державі дієвих механізмів громадського та соціального контролю, в тому числі і над освітніми закладами. Наслідками цієї безконтрольності були масові мітинги та страйки

студентів, повалення та звільнення ректорів і викладачів, спроби формування студентських рад як важелів впливу на керівництво ВНЗ та ін.

Однак ці, безумовно необхідні та соціально вимушені дії не постають дієвими елементами соціального контролю. Вони є індикаторами ситуації, у якій не існує інших, впливовіших механізмів контролю. Відсутність або недостатня сформованість механізмів, що задовольняють потреби суспільства та споживачів освітніх послуг у необхідній соціальній та фінансовій інформації, призводить до дисбалансу освітніх систем і організацій. Водночас статус та якість української освіти девальвується в очах європейських сусідів.

Отже, наукова *проблема* полягає у виборі серед багатьох варіантів контролю за якістю вищої освіти саме тих дієвих механізмів управління та соціального контролю, які відповідають запитам українського суспільства й світовим освітнім тенденціям.

Аналіз останніх досліджень. Соціальний контроль як об'єкт соціологічної рефлексії досить давно увійшов у науковий обіг. Концепція соціального контролю обґрунтовувалася в роботах Е. Дюркгейма, Ч. Кулі, Т. Парсонса, Е. Росса. Соціальний контроль як предмет соціологічних досліджень був розглянутий у дослідженнях І. Антоновича, В. Бакірова, Н. Бойко, С. Бардаша, Я. Гілінського, І. Попової, А. Ручки, та ін. У центрі уваги цих учених поставала генеза розвитку та концептуалізації соціального контролю, його функцій та засобів застосування. В останні десятиліття активізувалися наукові пошуки в площині соціального контролю якості освіти, діяльності адміністрацій та підрозділів ВНЗ. Серед учених, що розробляють цей напрямок, слід назвати К. Білоусова, О. Гостєва, Т. Демченко, К. Кондова, О. Сельську та ін. У наукових доробках цих авторів актуалізується вивчення особливостей соціального контролю в освітній системі та у вищих навчальних закладах, наголошується необхідність розвитку інструментів та заходів, здатних забезпечувати даний вид контролю на ефективному рівні.

На наш погляд, одним із таких інструментів, точніше – механізмів, є освітній аудит. Серед дослідників, що працюють над розвитком освітнього аудиту, варто відзначити С. Белову, Ю. Бикова, О. Єрмолаєва, О. Мазурика, В. Прохорова, Дж. Роджерсона, Ю. Рубіна, О. Фролову, С. Шевченко та ін. Вони розглядають теоретичні та методологічні засади освітнього аудиту як складного інструменту діагностики якості освіти. Однак, у цих працях практично відсутній аналіз освітнього аудиту як складової соціального контролю та управління, що, на наш погляд, не виправдано зменшує його теоретичне та практичне значення.

Таким чином, метою статті є розгляд та конкретизація наукових уявлень щодо освітнього аудиту як дієвої складової управління та соціального контролю якості вищої освіти.

Викладення основних результатів дослідження. За останній час в Україні намітилися якісно нові тенденції розвитку вищої освіти, які поставили перед ВНЗ нові завдання, у тому числі в галузі вдосконалення управління. Соціальний контроль у сфері освіти як компонент управлінської діяльності спрямований на забезпечення високого рівня якості навчання у вищих навчальних закладах. У цьому зв'язку стабільність функціонування вищого навчального закладу, а отже, і якість надаваних освітніх послуг залежать від ефективності механізмів соціального контролю. Слід зазначити, що якість освіти ми розуміємо як ступінь відповідності освітніх послуг запитам особи, суспільства і держави, а також як основну характеристику соціальної відповідальності ВНЗ.

Теорія соціального контролю як самостійний напрям зародилася наприкінці ХІХ століття. Своєю назвою «соціальний контроль» завдячує, в основному, Г. Тарду, який у роботі «Комунікація і соціальний вплив» визначив його як «засіб, інструмент повернення осіб з антигромадською поведінкою до суспільно значущої діяльності», до поведінки, що відповідає загальноприйнятим соціальним нормам [Tard, 1969].

У комплексному та структурованому вигляді категорію «соціальний контроль» обґрунтував і ввів у науковий обіг Е. Росс у роботі «Соціальний контроль: дослідження основ порядку». Він стверджував, що соціальний контроль підтримується за допомогою певних організацій, заснованих суспільством, і, частково, за допомогою неформальних, стихійних організацій.

Поняття «соціальний контроль» тривалий час залишається не остаточно визначеним та дискусійним. У всякому разі до сьогодні в енциклопедичній і науковій літературі зустрічаються різні його тлумачення. Так в енциклопедичному соціологічному словнику соціальний контроль трактується як «спосіб саморегуляції системи, що забезпечує впорядковану взаємодію складових її елементів за допомогою нормативного (в т.ч. правового) регулювання» [Социологический словарь, 2008]. У соціологічному словнику Е. Мітчела соціальний контроль розуміється і вельми широко, як діяльність, що пов'язана з підтримкою соціального порядку і стабільності, і у вузькому значенні, як спеціалізований засіб, призначений для підтримки порядку [Mitchel, 1979]. Я. Щепанський визначає соціальний контроль як систему засобів, за допомогою яких формується конформізм членів суспільства [Щепанський, 1969]. П. Штомпка вважає, що соціальний контроль – це система

соціальних санкцій, негативних і позитивних, а також агентів – груп, організацій, інститутів, які застосовують ці санкції [Штомпка, 2005].

У рамках даної роботи ми не будемо заглиблюватись у систематизацію знань щодо соціального контролю взагалі, (проте наведені поняття є для нас вихідними щодо аналізу механізмів контролю) а зосередимось на його значенні в забезпеченні якості освіти. Соціальний контроль постає досить складним явищем із широким спектром засобів застосування, тому доцільним видається розгляд одного з новітніх механізмів соціального контролю, що вже добре зарекомендував себе – соціального аудиту.

Один із засновників цього наукового напрямку в Україні, О. Мазурик, наступним чином визначає місце соціального аудиту в концепції соціального контролю. Соціальний аудит – це одна з нових форм та засобів реалізації соціального контролю. Під ним розуміють спосіб всебічної та об'єктивної оцінки й контролю стану соціальних відносин та рівня соціальної відповідальності бізнесу, влади, громадянського суспільства на різних рівнях та в будь-якій сфері діяльності. Народившись у бухгалтерській (фінансовій) сфері, аудит поступово розповсюджується на управлінську, організаційну, політичну, освітню, екологічну та інші види діяльності. Відповідно виокремлюються організаційний, екологічний, освітній аудит, аудит якості управління персоналом тощо, які, по суті, є різновидами соціального аудиту. Проте, зазначає автор, залишається незмінною сутність аудиту як специфічної форми контролю [Мазурик, 2011]. Отже, освітній аудит постає однією з форм соціального аудиту, його об'єкт та предмет вивчення значно вужче, ніж у соціального аудиту і обмежується переважно освітньою сферою.

На наш погляд, для забезпечення соціального контролю за якістю освітніх послуг, надаваних ВНЗ, та за їх соціальною відповідальністю доцільно застосовувати механізми освітнього аудиту. Так, наприклад, складовими елементами соціального контролю (за Е. Россом), слід вважати громадську думку й закон, які є невід'ємною частиною один одного і доповнюються вірою [Ross, 1969]. Основу освітнього аудиту складають міжнародні та національні стандарти якості, які законодавчо закріплені та узгоджені з соціальними очікуваннями. Так само однією з функцій освітнього аудиту є аналіз громадської думки, а саме споживачів освітніх послуг стосовно якості освіти. Це підтверджує нашу думку про визначення освітнього аудиту як механізму соціального контролю.

Т. Парсонс розглядав соціальний контроль як своєрідну профілактичну концепцію, яка спрямована на запобігання девіацій у суспільній сфері.

Дослідник вважав, що соціальний контроль мусить бути превентивним. Цей аспект також представлений у освітньому аудиті, вплив якого найчастіше носить запобіжний характер. Оцінка якості функціонування освітньої установи, процесів або структурних елементів здійснюється для прийняття дієвих та адекватних суспільним реаліям управлінських рішень задля підвищення у майбутньому ефективності діяльності організації.

У розвинутих країнах освітній аудит проводять незалежні агенції, метою яких є неупереджена перевірка якості стану досліджуваного об'єкту (освітньої установи) на відповідність стандартам якості та суспільним запитам. Незалежність є досить вагомим важелем для визнання освітнього аудиту як механізму соціального контролю. Адже якщо суспільство або не отримує об'єктивну інформацію про діяльність освітньої установи, або ця інформація не є достовірною і носить суб'єктивний характер, – застосовуються зовсім інші засоби соціального контролю, а саме страйки та силові сценарії. Треба відзначити, що ці заходи не завжди несуть корисні зміни. Відповідно, для запобігання таких наслідків освітній аудит повинен надавати важливу та своєчасну інформацію його замовникам (керівництвам ВНЗ або громадських організацій), які після конкретних управлінських та організаційних змін повинні відзвітувати перед споживачами за якість своєї роботи. У європейських країнах соціальні звіти після проведення освітнього аудиту публікуються на сайтах ВНЗ та оціночних організацій і слугують дієвими засобами соціального контролю.

Р. Парк виділяв три форми соціального контролю: примус, громадську думку та регламентацію субкультури в соціальних інститутах. Слід визначити, що освітній аудит не несе характер декларативно примусової або каральної технології. Це комплексне, добровільне соціологічне дослідження, засноване на міжнародних стандартах і спрямоване на діагностику освітньої установи, або процесів, що в неї проходять, задля поліпшення функціонування й суспільної значущості організації. Тобто, спираючись на класифікацію Парка, аудит виступає, скоріше, у вигляді організованого, незалежного механізму виявлення суспільної думки, а в нашому випадку – думки споживачів освітніх послуг. Це ж підкреслювали інші представники Чиказької школи, які зазначали, що соціальний контроль протиставляється примусовому контролю, і розглядали його як складову частину цілеспрямованого соціального планування та раціоналізації соціальних інститутів. Тобто, освітній аудит можна класифікувати як непримусовий вид соціального контролю, спрямований на

підвищення якості функціонування освітніх установ на процесуальному, організаційному та системному освітніх рівнях.

Центральним моментом концепцій соціального контролю виступають суспільні норми. Стосовно соціальної організації, зокрема, освітньої, соціальні норми – це свого роду каркас соціальних відносин та зразок поведінки. Норми формують систему соціальної взаємодії, яка включає в себе мотиви, цілі, спрямованість суб'єктів дії, саму дію, очікування, оцінку й засоби. Норми класифікуються за ступенем контролю їх дотримання членами соціальної організації. За порушення одних норм слідує м'яке покарання (наприклад, осуд), а за порушення інших норм покладаються жорсткі санкції - аж до звільнення з роботи, кримінального переслідування тощо.

У якості базових норм освітнього аудиту постають національні й міжнародні освітні стандарти та закони, такі, як принципи «загального управління якістю» (Total Quality Management, TQM), вимоги до систем менеджменту якості Міжнародної організації зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) і стандарти європейської асоціації гарантії якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA). Використання даних стандартів спрямоване, у першу чергу, на аналіз документації та освітніх процесів ВНЗ з метою виявлення відповідностей / невідповідностей реального стану справ заявленим стандартам. Як зазначалося раніше, освітній аудит не здійснює каральних функцій соціального контролю, а виконує діагностуючу й превентивну функцію для з'ясування проблемних моментів або розбіжностей об'єкту вивчення з існуючими стандартами. Тобто, наслідки проведення освітнього аудиту не мають негативного організаційного ефекту, що значно підвищує його суспільну цінність.

Оскільки узаконені норми та стандарти становлять базову основу освітнього аудиту, то його слід віднести до формального типу соціального контролю, що проводиться суспільно визнаними організаціями. Ефективність формального соціального контролю заздалегідь залежить від своєчасності, адекватності та засобу прийняття управлінських рішень. Неформальна функція освітнього аудиту полягає в його позитивному сприйманні як джерела надійної і соціально значущої інформації.

Окремо слід зазначити управлінське значення освітнього аудиту як механізму соціального контролю. Соціальний контроль у сфері освіти як компонент управлінської діяльності спрямований на забезпечення високого рівня якості надаваних освітніх послуг у вищих навчальних закладах

[Демченко, 2009]. Освітній аудит є елементом управління організацією, одним із її механізмів, служить регулятором відносин і постає основним каналом збору соціальної інформації. Невід'ємною складовою освітнього аудиту як механізму соціального контролю є управлінські рішення, спрямовані на подолання виявлених у процесі аудиту проблемних моментів або невідповідностей.

Освітній аудит, як механізм соціального контролю, визначається нами як один із етапів складової частини алгоритму управлінського процесу. Його суть полягає в спостереженні та перевірці відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням. Метою цього компоненту управління є надання інформації про об'єкт управління, у зв'язку з чим аудит, як механізм соціального контролю, визначається як елемент зворотного зв'язку та діагностики.

Як ми зазначали, освітній аудит не несе за собою каральних заходів. Але доцільним виявляється розгляд суспільних дій у випадку відсутності проведеного освітнього аудиту. Інакше кажучи, якщо суспільство й споживачі не отримують достовірної інформації про якість діяльності ВНЗ, то можливе застосування соціальних санкцій, які виражаються у негативному сприйманні освітньої установи, і як наслідок, у зниженні рейтингу ВНЗ, затребуваності його продукції та випускників, що приводить до знецінювання організації на ринку освітніх послуг. Такі механізми можливі тільки при закріпленні освітнього аудиту на законодавчому й соціальному рівнях аудиту, як, наприклад, у Великобританії, Німеччині, Франції.

Окрему увагу слід звернути на сутнісні характеристики соціального контролю у ВНЗ. Він являє собою сукупність непрямих дій, що забезпечують спостереження за відповідністю діяльності об'єкта тим функціям, які він зобов'язаний виконувати. Таким чином, соціальний контроль є важливим елементом функціонування ВНЗ, а одним із його дієвих механізмів на організаційному рівні постає освітній аудит.

Слід зазначити, що освітній аудит виступає дієвим механізмом соціального контролю як на рівні ВНЗ, так і на рівні споживачів освітніх послуг і суспільства в цілому. Необхідність упровадження в український освітній простір освітнього аудиту обумовлюється наступними чинниками: суспільними потребами у розвитку незалежних механізмів соціального контролю, які здатні надавати соціально значиму інформацію про якість освіти в ВНЗ; інтеграцією України в європейські та світові освітні ринки; необхідністю діагностики якості

освітніх послуг для поліпшення ефективності діяльності освітніх установ; актуальністю запобігання розвитку силових сценаріїв в освітній сфері тощо.

Висновки. Таким чином, у рамках даної роботи було вивчено місце освітнього аудиту в системі соціального контролю, виявлені сутнісні характеристики цього типу контролю, а саме – незалежність; добровільність; забезпечення формування зворотного зв'язку між організацією та суспільством; відсутність каральних санкцій; володіння власною нормативною базою, а саме стандартами, які забезпечують формальний тип контролю; надійність отриманої соціально-значущої інформації. Особливої актуальності освітній аудит набуває на управлінському рівні, тому що на основі діагностичних, соціологічних досліджень, які формуються на міжнародних стандартах якості, з'являється можливість приймати соціально прийнятні та ефективні управлінські рішення.

Отже, розвиток освітнього аудиту в Україні обумовлюється не тільки актуальністю підвищення якості вищої освіти, але й необхідністю запобігання агресивних механізмів соціального контролю у сфері вищої освіти, які виникають в умовах відсутності надійної інформації про функціонування ВНЗ та інших важелів суспільного впливу на діяльність освітніх установ. Таким чином, суспільна значимість освітнього аудиту є досить наявною, але законодавчо-правове поле та сприйняття цього механізму на державний рівні поки що не сприяють формуванню незалежних організацій із проведення даного виду соціального контролю.

Джерела:

Демченко Т. С. Оценка эффективности форм социального контроля над качеством обучения в вузе // Социокультурные факторы инновационного развития организации: Материалы науч.-практ. интернет-конф. – Москва : 2009.

Мазурик О. В. Парадигми і методологічні підвалини соціологічного вивчення соціального контролю // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Харків : 2011. – № 941.

Социологический словарь / [отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев ; уч. секр. О. Е. Чернощек]. – Москва : Норма, 2008.

Штомпка П. Социология. Анализ современного общества; [пер. с польск. С. М. Червонной]. – Москва : Логос, 2005.

Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии; [под общ. ред. А. М. Румянцева ; пер. с польск. М. М. Гуренко]. – Москва : Прогресс, 1969.

Mitchel Ed. D. A New Dictionary of Social Sciences. – New York : 1979.

Ross E. A. Social Control. A Survey of the Foundations Order. – Cleveland – London : 1969.

Tard G. On Communication and Social Influence / [ed. by T. Clark]. – London : The University of Chicago Press, 1969.

V. Gorbov. Education Audit as an Effective Management Systems and Social Control Quality Assurance.

The article emphasizes the need to develop effective mechanisms of social control over the quality of higher education in Ukraine. Examines the place and role of the educational audit in the concept of social control, on the basis of which stand out its essential characteristics. Is determined by the value of the educational audit in the governance structure of the University and ensure the quality of its educational services. Proposes the use of educational audit as a preventive mechanism for the prevention of protest and use of force in solving the problems of the higher school.

Keywords: social control, education, audit, diagnosis, management, quality of education.

УДК 316.75

О. В. Хижняк

**ЛОКАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ
ЯК КОЛЕКТИВНА ДІЯ
(НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКТИВНО-ДОГОВІРНОЇ ПРАКТИКИ)**

Стаття присвячена проблемі соціального контролю, який розглядається як колективна дія. Серед соціальних дій, у яких працівники можуть колективно брати участь для чинення тиску для виконання своїх вимог і залучення уваги до своєї трудової ситуації, найбільш поширені колективно-договірні практики безпосередньо в трудових організаціях, які передбачають укладання і реалізацію колективного договору. Автор розкриває перешкоди, які має колективно-договірна практика на сучасному українському підприємстві, а також бар'єри, які заважають трудовій спільноті контролювати умови своєї колективної трудової життєдіяльності, доступ до колективних благ і справедливість їхнього розподілу.

Виявлена специфіка локального соціального контролю як колективної дії обумовлена соціально-економічним контекстом, у якому він розвивається. Цей контекст включає в себе об'єктивний чинник – ресурсну базу, яка дає змогу реалізовувати соціальні програми, обумовлені колективним договором, а